

ҺАМЫ ҮЧҮН ИНТЕРНЕТ

Бакы 1998

+ 68
h 23

Мұндағычат

Өн сөз

Кириш

1. Локал вә глобал шабекә нәдир?	7
2. Информасия мұбадиләси	10
3. Internet нәдир?	12
4. Internet вә World Wide Web	15
5. Internet үнванларла ишлемәйин үсуллары	17
6. Електрон почт	19
7. Internet-ә ғошуулмаг үчүн лазым олан агаданлыг вә програм тә'минаты	21
8. Провайдер кимdir? Оны нечә сечмәли?	22
9. Internet Explorer: мә'лumat дәнизиндә бәләдчи	27
10. Internet Mail: өн чох истифадә етдилән програм	36
11. Internet-дә габагыл тәңрүбә	41
Әлавә1: Азәрбајҹандакы провайдерләр нағтында мә'лumat	45
Әлавә2: Мараглы Internet үнванлар	48
Әдәбијат	52

235522

БДУ-нун

Елдің

китабханасы

Ијирминчи өсрин астанасында компүтерлөр аді мәишет әшіясына чеврилиб. Вахтилө јалның мұһәндис-программчыларын “ат оjnатдылары” бу уча дағлара сәнәт вә тәһисл сәвијjәсіндән асылы олмајараг һамы чыхмагдадыр. Бир чохлары “бу дағларда” артыг өз компүтер евлерини гурублар.

Дүнжада кедән күтләви компүтерләшмә просеси Азәрбајчандан да кәнар кечмәјиб. Инди артыг мұхтәлиф фәалиjјәт нөвләрилә мәшгүл олан ширкәтләрдә компүтер аді бир офис аваданлығына чеврилиб (телефон, факс, макина вә с.).

Компүтерин информасија каналларына гошуулмасы, кеjфиjjәтчә даһа сүр'әтли вә hәртәrәфли мә'lumat мүбадиләсінин әвөз олунмаз елементинә чеврилмәси, онун мәишетимизә даһа чох сираjәт етмәсінә сәбәб олмушшур.

*“Internet шәбәкәсінә гошуулмуш компүтер
vasitәsилә нә етмәк олар?”* суалыны әслиндә белә вермәк даһа дүзкүн олар *“Internet шәбәкәсінә
гошуулмуш компүтер vasitәsилә нә етмәмәк
олар?”*

- ✓ Евдән чөлә чыхмадан, супер-маркетләрдә олан истәнилән малы алмаг.
- ✓ Бакыда отурубы, Американың hәр һансы бир университетиндә тәһисл алмаг.
- ✓ Бүтүн дилләри билән, тәржумәчиidән истифадә етмәк.

- ✓ Құндәлік информасија васитәлөринин мәлumatларыны оператив суретдә охумаг.
- ✓ Іени аудио-видео материалларла, TV програмлары илә таныш олмаг.
- ✓ Дүнjanын истөнилән негтәси илә мәктублашмаг.
- ✓ Видео-телефон работәси жаратмаг.
- ✓ Бүтүн мұһасибат ишләрини апармаг.
- ✓ Өвладларымыза ихтијари фәнн үзрә ән жүксәк мүәллим сәвиijәсіндә дәрс вермәк.
- ✓ Хәстәлікләрін диагностикасы вә мұаличәсилә мәшгүл олмаг.

Вә дикәр бунлар кими фајдалы, бејүк зәһмәт тәләб едән ишләри көрә биләчек компүтер чәмијәтдә өз лајигли жерини тутмагдадыр.

Сизә тәгдим олунан бу китабча компүтер технолокијалары ичәрсіндә ән интенсив инкишаф едән саһәни - Internet шәбәкәсіндә ишләмәјін әсас принципләрini өjrәтмәк үчүн нәзәрдә тутулуб. Бу китабдан истифадә етмәк истәjәnlәр ибтидаи компүтер тәһисилинә¹, мөвчуд уjғун компүтер әдәбијатындан истифадә етмәк габилиjjәтинә малик олмальыдырлар.

Биз бу китабда Internet-ин програмларынын - Internet Explorer(IE), Internet Mail (IM) әсас имканларыны

-
1. Ибтидаи компүтер тәһиси дедикдә биz ашагыдақылары нәзәрдә тутурут:
 - > Компүтерин түргуларынын әсас иш принципләрini билмәк
 - > MsDOS вә Windows әмәлијјат системинин әсас функционал имканларыны билмәк
 - > Windows әмәлијјат системинин програмларыны - Word, Excell, Access билмәк.

көстөрмөјө чалышмышыг. Иш адамларына онларын Internet хәрчләринин азалмасы үчүн мүэjjен мәсләһәтләр вермишик вә үмид едирик ки, бизнесменләрин Internet-дә (Азәрбајҹан шәраитиндә) эффектив ишләмәси үчүн јардым олачаг.

Кириш

Артыг фәрди компьютер мәишәтимизә дахил олмушшур вә кетдикчә өз мөвгеини мәһкәмләдир. Мұасир компьютерләrin мультимедиа имканлары онлардан максимум истифадә шәраити јарадыб. Белә ки, компьютердә артыг аудио, видео, графика, мәтн кими информацииаларла ишләмәк имканлары јарандығы үчүн он аудио-видео магнитафонлары, телевизорлары, факс аппаратларыны вә с. әвәз едир.

Компьютерин телекомуникасија системләриндә ишләмәк имканлары әмәлә қаләндән соңра, о информасија мүбадиләси саһесиндә әвәзолунмаз бир васитәјә чеврилмишdir. Сиз компьютерин факс-модем түргусу васитәсилә сиз дүнjanын мұхтәлиф тит'әләриндә олан компьютерләрлә чох чешидли информасија мүбадиләси едә биләрсиниз. Бу информасија мүбадиләси һәм гијмәтиинин учузлуғу, һәм лә әлдә олунан информасијанын јүксәк кеffијәтина көрә јаҳын кечмишдә кениш истифадә олунан васитәләри (телефон, факс, телекс, теле-радио вә с.) лејли керидә гојмушшур.

Јә'гин ки, XXI әср Internet әсри олачагдыр. Бәс Internet нәдир вә һансы имканлара маликдир? Биз бу кичик

Нәчмели китабчада бу мәсәләләри арашырачағыг вә бизнесменләрә Internet-дә сәмәрәли иш гајдалары нағтында мәсләһәтләр вермәјө чалышачағыг.

Әкәр сизин компүтериниз варса, дәрһал Internet шәбәкәсинә ғошулун. Бу сизин информасија тә'минатыныз үчүн максимум шәраит јарадаңаг вә индијә гәдәр мә'лumat мұбадиләси үчүн (факс, телефон, мәктуб вә с.) чәкдијиниз хәрчләри бир нечә дәфә азалдачагдыр. Дүнja тәчрүбәсіндән мә'лумдур ки, Internet шәбәкәсинә ғошулмуш ширкәтләр, бу шәбәкәјә ғошулмајан ширкәтләрдән даһа интенсив инкишаф едир вә рәғабәтә давамлыдыр.

Бу китабдан нечә истифадә етмәк лазымдыр? Бизим фикримизчә истифадәчиләри 3 група бөлмәк олар:

1. Үмүмийәтлә компүтердә ишләмәји бачармајан истифадәчиләр.
2. Компүтердә оператор сәвијәсіндә ишләмәји бачаран вә Office95/97 системләриндә минимал тәчрүбәје малик олан истифадәчиләр.
3. Windows95/98 əмалийјат системинде вә Office95/97 системләриндә сәрбәст ишләјиб, онун имканларындан максимум истифадә едән истифадәчиләр.

Биринчи групп истифадәчиләрин Internet-дә ишләјиб, жаҳшы нәтичәләр алдә етмәси үчүн, онларын ибтидаи компүтер тәһисилинә малик олмасы зәруриди. Узағы 1 аj интенсив һазырлығдан соңра бу истифадәчиләрин сәвијәси үчүнчү групун сәвијәсінә чата биләр. Мәһз бундан соңра бу истифадәчиләр Internet шәбәкәсіндә еффектив нәтичәләр алдә едә биләрләр. Биринчи групп истифадәчиләр бу китабы охумагла габагчыл компүтер технологиялары вә мұасир информасија мұбадиләси

һаңтында мараглы мә'лumatлар ала биләрлөр. Фикримизчә һал-հазырда онлар үчүн чөтилилк тәшкил едән мөвзулар, гыса мұддәтли интенсив ибтидаи компүтер тәһиси алмагла айынлашачаг.

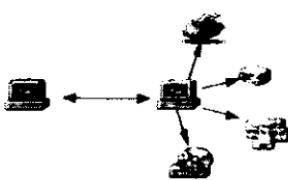
Икинчи группа истифадәчиләр артыг Internet-дә ишләмәjә һазыр шәхсләрdir. Бунун үчүн мүәjjәn мәјарлар әсасында (бах: 8-чи мөвзуя) Бакыда мөвчуд олан провајдерләrin биринә (бах: Әлавә 1) мүрачиәт етмәләri кәрекдир. Онларын компүтерләри Internet-ә гошуландан сонра бу китабдакы мәсләhәт вә көстәришләр әсасында өз мә'лumat мүбадиләси проблемләрини јүксәк сәвиүjәdә həll едә биләрләr.

Үчүнчүү группа истифадәчиләр артыг Internet-дә ишләjәn шәхсләr олуб, бурада язылан бир чох мәсәләләрдәn акаhдыrlar. Буна баxmajaраг онлар да бу китабдан өз ишләрини даha сәмәрәli gurmag үчүн мүәjjәn мә'лumatлар әхz едә биләрләr. Фикримизчә бу китabyн 8, 9, 10, 11-чи белmälәrinde вә китabyн сонундакы әlavәlәrдәn kиfajәt гәdәr maраглы mә'luMat вә mәslәhәtlәr әldә едә биләrләr.

1. Локал вә глобал шәбәкә нәдир?

Нәр hансы бир идарәdә 2 вә даha чох компүтерварса, онлары локал шәбәкәdә бирләшdirмәk olар. Бунун үчүн бизә шәбәкә gurfusu (mәsәlәn, әn учуз шәбәкә gurfusu NE2000 -нин гиjmәti 25\$) вә кабел (0.5\$/m) лазымдыр. Bu gurfunu kompүterin ана платасынын үзәrinе отурдуб, аналоги kompүterө кабел

васитесилә бирләштирдикдән соңра сиздә садә локал шәбәкә әмәлә қәләчәк. Әкәр сиз Windows95 әмәлијат системинде ишләјирсизсә, јаратдығыныз локал

шәбәкәнин ишләмәси үчүн лазым олан програм тә'минаты мәсәләсіндә һеч бир проблеминиз олмајачаг. Белә шәбәкәјә онларла компьютер гошула биләр.

Локал шәбәкәни (LAN¹) јаратмагла сиз нәјә наил олачағысыныз?

- *Мұхтәлиф компүтерлерин бир Printer үргесу илә ишләмәк имканы әмәлә қәләчәк. Артыг сизин һәр компүтер үчүн Printer үргесу алмағыныза еңтијач олмајачаг.*
- *Һәр һансы компүтердә олан мә'лumatтарда - фаяjlарда шәбәкәнин ихтијари компүтери васитесилә ишләмәк имканы әмәлә қәләчәк. Һәр һансы мә'лumatы FD (floppy disk - жумшаг диск) васитесилә башга компүтерләрө көчүрмәjә еңтијач олмајачаг.*
- *Коллектив әмәк тәlәб едән системләрдә (мәсәлән, мұнасиbat, каржузарлыг, нәшриjат, информасија банкларынын долдурулмасы вә с.) оптимал иш шәрәнти жараначаг.*

Жухарыда садаладыгларымыз локал шәбәкәнин сизә верә биләчәji имканларын чох үз'и hиссәсидир.

Локал шәбәкәләр бир чох мәсәләләри һәлл етмәләринә баxмајараг, гаршымыздакы мөвчуд мә'лumat тә'минаты вә мүбадиләси проблемләрини тамамилә

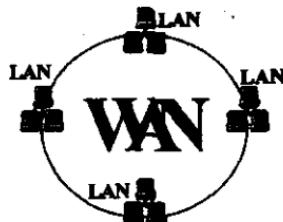
1. LAN (Local Area Network) - Локал шәбәкә

həll etməjə gadir dejildir. Mühəndis-programçılardan bu problemləri həll etmək üçün global şəbəkələr jаратмышlar.

Uzun müraciət vasitəsilə birləşdirilmiş, ümumi bir məsələni həll edən lokal şəbəkələr çoxluğunu regional və ya global şəbəkələr (WAN¹) əmalə kətiyir. Regional və global şəbəkələr arasında əsas fərg mə'lumatın etürgülməsi kanalından və mühəndisif əlkələri və ya git'ələri əhatə etməsinindən asylşdır.

Global şəbəkələrdən ən kəniş jaylımyşlaryndan bir neçəsinin adyny sadalaşdır:

- *Internet*
- *AOL - American On Line*
- *MSN - MicroSoft Network*
- *CompuServe və s.*

Bu global şəbəkələrdən diqqərinə keçid oluduğu üçün siz istədiyiniz şəbəkəjə gosulu bilərsiniz.

Bu naların icərisində ən kəniş jaylımyşı *Internet* global şəbəkəsidir. Bütün diqqər şəbəkələrin sahibləri oluduğu halda, *Internet*-in sahibi yoxdur. Bu şəbəkədə işləmək üçün siz pulsuz verməjirsiniz².

1. WAN (Wide Area Network) - Mühəndisif lokal və regional şəbəkələri əzündə birləşdirən, uzun müraciətlərə asasında işləyən şəbəkələr dejildirlər.

2. Ancaq *Internet*-də işləmək nec də pulsuz işləmək demək deyil. Çünki siz *Internet*-e gosulmaq üçün provajderlərin xidmətlərinən istifadə edirsiniz. Diqqət global şəbəkələrin sahibləri var və pulsudur. Məsələn *CompuServe* şəbəkəsinin ajylıq pulsuk 60tl 106-dır. Buidan başqa burada işləmək gajdaları şəbəkənin sahibləri tərafından məzjən olunub və diqqət şəbəkələrdən fərqlənir. Bu chur gajdalar *Internet* şəbəkəsində yoxdur.

2. Информасија мұбадиләси

Нәр һансы бир тәшкилатын мә'лumat мұбадиләси жалныз онун дахили структурларыны дејил, һәм дә онун харичи мүһүттіні әнатә едир. Нәр бир ширкәт дикәр ширкәт вә дөвләт гурумлары илә мә'лumat мұбадиләсінни ашағыдақы үсулларла апарылып:

- *Факс, телекс, почт вә ja курјер* vasitəсилә мұхтәлиф сәнәдләри көндөрип вә гәбул едир.
- *Телефон* vasitəси илә даныштылар апарыр.
- *Телевизор* вә *радио* vasitəсилә мұхтәлиф мә'лumatлары гәбул едиб, бу мә'лumatлар әсасында ишини гурур.

Жухарыда садаланан мә'лumat мұбадиләси үсуллары артыг өз формасына көрө көһнәлибләр вә өз јерләрини компүтер технологиялары әсасында јарадылмыш, кејфијјетчә чох үстүн вә сәрфәли јени мә'лumat мұбадиләси технологияларына верир.

Габагчыл ширкәтләр ишләрини бу јени технологиялар әсасында гурурлар. Бу технологиялар vasitəсилә дүнjaынын истәнилән нөгтәсиндә олан мә'лumat мәнбәләринә мұрачиәт етмәк олар. Мә'лumat мұбадиләсінин оперативлиji, објективлиji, әнатәлиji бизнесменин өз ишини јүксәк сәвијәдә гурмасы учун әсасдыр. Мұасир дүнжада мә'лumatларын кечикмәси, гејри-объективлиji, мәңдуллуғу бә'зән бөјүк бир ширкәтин мұфлис олmasына кәтириб чыхарып.

*Мұасир дүнжада ән гијмәтли
капитал ин формасија
капиталдырып. Ким бу капиталын
саһибидирсө, о, дүнjanын
саһибидир!*

Мә'лumat мұбадиләсінин мұасир
технолокијасына кечмек үчүн сиз
ашағыңдакы вариантылардан неч

олмаса бирини реализә етмәлисиниз:

- Сүр'етли факс/модем гурғусу олан локал
компьютерләрдән истифадә өдөрек, дүнjanын мұхтәлиф
рекионал вә глобал шәбәкәләринин бириңе (WAN)
гошулмаг.
- Бир нечә компьютери локал олан шәбәкәдә
бирләштирмәк (LAN) вә харичи өлагә үчүн
компьютерләрин бириндә сүр'етли факс/модем
јерләшдириб, телефон хәтти васитәсилә вә ja хүсуси
гурғу васитәсилә даha сүр'етли ISDN¹ каналына
гошулараң, глобал (WAN) шәбәкәләре чыхмаг.
- Мұәссисәнин мұхтәлиф јерләрдә мөвчуд локал
шәбәкәләрини (LAN) рекионал шәбәкәдә
бирләштирмәк вә глобал шәбәкәләрә сүр'етли ISDN
каналы вә ja пејк рабитәси илә гошулмаг.

Бу вариантылардан бирини сечәркән ашағыңдакы
шәртләр нәзәрә алышмалыдыр:

- *Дахили вә харичи мә'лumat мұбадиләсінин формасы
вә таләбләри;*

1. Integrated Services Digital Network – өзмлөнмиш хидмәтләрин
рөгөмли шебәкеси. Бу шәбәкәда ишләмәк үчүн хүсуси кабел вә гурғуа
сигнијач вар. Бу үсулда мә'лumat мұбадиләсінин сүр'ети 128 Кбит/сан-дир. Бу
каналларда мә'лumatтар, һәтта сәс рөгөм форматында етурулур.

- *Жени компьютер технологијаларынын тәтбиг олунмасы учун чөкилөн хөрчлөрин рентабелли олуб, көләчәкдә көлир көтирмәк сұтималы;*
- *Малийјә имканларынын вәзијјәти¹.*

3. Internet нәдир?

Покал (LAN) вә глобал (WAN) шәбәкәләрилә үмуми танышлыгдан соңра Internet шәбәкәси илә таныш олаг.

Internet шәбәкәси глобал шәбәкә олуб мәркәзләшдирилмиш идарәтмә органына малик олмајан, узаг мұрачиетли телекомуникасија (әсасен өзәл телефон ширкәтләринин AT&T, Sprint, MCI вә с.) каналлары илә бирләшдирилмиш глобал шәбәкәләрин топлумудур.

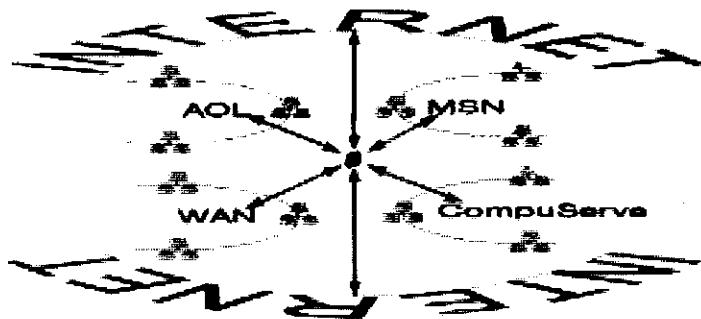
Нәр күн минләрлә компүтер Internet-ә гошуулур вә онларын реал сајыны мүежін етмәк гејри-мұмкүндүр. Тәгреби несабламалара көрә Internet-ә гошуулуш компүтерләрин сајы 100 000 000-дан сохруд.

Internet-ин жаңандығы илкин ваҳтлар (70-чи илләр) ондан әсасен алимләр вә һәрбичиләр истифадә едирдиләр. Лакин тәдричән бу истифадәчиләrin

1. Жәни сизин көрмек истедијиниз ишләр учун малийјә имканларынын олmasы. Бу ишләрде жалпыз аваџанлығын гијмети дахил дејитшир. Бүнларла жанаңыз программаларын альнималы, мутәхәссисләр мәлб олунмалы, ишчиләр ибтидан(лазым келсә али) компүтер тәһисиلى алмалысырлар.

сырасына мұхтәлиф пешә саһибләри дә ғошулмаға башладылар.

Internet-дә инсан фәалийјетинин бүтүн саһәләри үзә құллұ мигдарда мә'лumatlар var. Бу мә'лumatlардан истифадәчијә лазым оланыны әлдә етмәк үчүн Internet-дә ишләмәji бачармаг лазымдыр. Іә'ни компүтериниздә олан Internet программы vasitәсилә мә'лumatlарын ахтарышыны тәшкіл етмәji бачармалысыныз.

Internet-ин бүтүн компүтерләри TCP/IP¹ адланан протокол (гајдалар) vasitәсилә ишләјирләр.

TCP өтүрүлән мә'лumatы фрагментләрә - пакетләрә бөлүб, ора гәбул заманы өтүрүлмүш мә'лumatы бәрпа етмәк үчүн нәзәрдә тутулан хүсуси информациияны өлавә едир.

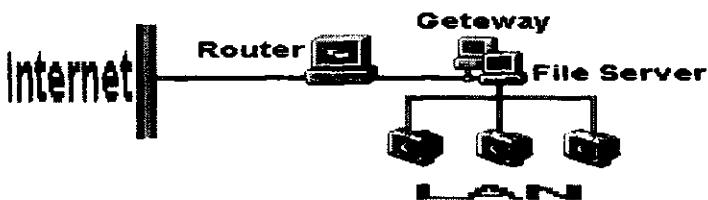
IP пакетләрин башлығына көндөриләчәк үнваны өлавә едиб, телекомуникасија каналлары илә көндөрир.

Өзләриндә мә'лumatы саҳлајан бу пакетләр бир хүсуси истигаматләндирими (ROUTER) компүтердән, дикәр

1. TCP (Transmission Control Protocol) - өтүрмәни ишарә сән protokol.

IP (Internet Protocol) - шәбәкәләр арасы protokol.

истигамәтләндирichi компүтерә өтүрүлүр. Истигамәтләндирichi компүтерин әсас вәзифәси мә'лumat пакетини үнвана чатдырмаг үчүн алтернатив вә оптимал “жолун” сечилмәсидир.

Мә'лumat пакетләри бу чүр “сөjаhət” етдиkдәn соnra нәhajәt өз үnvanыna чатдырылып. Қенdәriләn пакетләrdәn бири вә ja бир неchәси корланмыш оlsa истигамәтләндирichi компүтер мәnбәdәn hәmin корланмыш пакетләри тәzәdәn kенdәrmәji тәlәb еdir. Бүтүn бу просесләr автоматик олараq кедир вә истифадәчи пакетләrin неchә hәrәkәt етдиjини көрмүр.

Пакетләr өз үnvanыna чатдырылан кими, jә'ni икинchi компүтер тәrәfindәn гәбул олунан вахт, hәmin компүтер IP башлығы пакетләrdәn силир вә пакетdә отуран TCP протоколунун информасијасы әsасында mә'lumatлары илкин шәкилдә бәрпа еdir.

Локал (LAN) шәbәkәlәri Internet-ә бирләшdirmәк үчүn шәbәkә шлүzүндәn (GETEWAY) истифадә олунур. Шәbәkә шлүzү локал шәbәkәlәrin тәrkibindә xүsusи функсијалар јеринә јетирәn компүтер олуб мәxsusи програм вә протоколлара маликдир.

4. Internet вə World Wide Web (WWW)

WWW Internet серверләриндәки мұәжжән хассәли күлти мигдарда сәнәдләр топтумуна дејилир. Белә сәнәдләрин башга бир ады Web сәһиғәдир. Web сәһиғә там мультимедиа сәнәди олуб өзүндә мәтни, график, аудио, видео вə дикәр характеристикалы мә‘лumatлары сахлајыр.

Web сәһиғәләри Internet шаббәкесинде мөвчуд дикәр файллардан фәргләндирән әсас ики хүсусијәти гејд етмәк истәјирик:

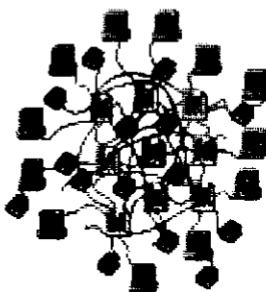
Һәр бир Web сәһиғәдән мөвчуд дикәр Web сәһиғәләре HTTP¹ протоколу vasitәсилә һипер-мұрачиәтләр вардыр. Ону да гејд едәк ки, HTTP TCP/IP кими ики компүтер арасында мә‘лumat мүбадиләси үчүн нәзәрдә тутулуб

Web сәнәдләри (файллары) өзүндә сахлајан серверләре, Web серверләр дејилир. Web серверләре мұрачиәт етмәк үчүн хүсуси BROWSER програмларындан истифадә олунур. Бу програмлардан бири ирәлидә таныш олачағымыз MicroSoft ширкәтинин програм мәһсүту Internet Explorer (Интернет бәләдчى) броузер (BROWSER²) програмьцыры. Броузер програм Web сервере мұрачиәт едәрәк, орда олан Web сәһиғәни сизин компүтере жүкләйир. Компүтере жүкләнмиш Web сәһиғәдән бу сәһиғәнин һәр-һансы алт-ниссәсинә, жаһуд бу сәһиғәнин јерләшшиji Web говшагынын дикәр

1. HTTP (Hypertext Transfer Protocol) - һипер мәтнеләrin өтүрүлмө гајдасы.

2. Бахма пәнчәрәси.

Web сәһифесинә вә жаҳуд да дүнjanын ихтијари негтесиндәки Web говшагларының Web сәһифәләrinә нипер-мұрачиәт едә биләр.

Web сәһифә vasitəsilə Internet-ин FTP, Gopher, Telnet кими башга информасија говшагларына вә серверләrinә мұрачиәт етмәк олар.

Ону да гејд едәк ки, WWW технологиясындан габаг Internet-дә өн кениш jaылымыш говшаг FTP¹ протоколу илә ишләjәn

серверләр иди. Белә ки, hal назырда бир чох ширкәтләр hәлә дә бу серверләрдә мұвәффәгијәтлә ишләjирләр.

Дүнjanын бүтүн апарычы ширкәтләrinин өз шәхси Web говшаглары вар. Бу говшагларын сајы hәндәси силсилә илә артмагдадыр. Китабын нөвбәти бөлмәләrinдә биз Web сәһифәләрлә ишләmәjин әсас принципләрини өjрәнөчәjик.

1. FTP (File Transfer Protocol) - файлларын етүрүлмәси тајдасы.

5. Internet үнванларла ишләмәйин үсуллары

Web төвшәғы илә ишләjәn програм системи васитесилә (BROWSER) дикәр Web сәhiфәләрә нечә мұрачиәт олунур? Internet бизим һансы үнванлара мұрачиәт етдијимизи нечә мүejjәn едир?

Бунун үчүн Internet үнванын - URL¹ нә олдуғуны вә нечә ишләдијини билмәк лазыымдыр. Ади үнванлар кими Internet үнванлар да айры-айры һиссәләрдән тәшкил олунуб вә hәр бир һиссә өзүндә мүejjәn мә'лumat дашиjыр. URL үнванын жазылыш формасы ашағыдақы кимидир:

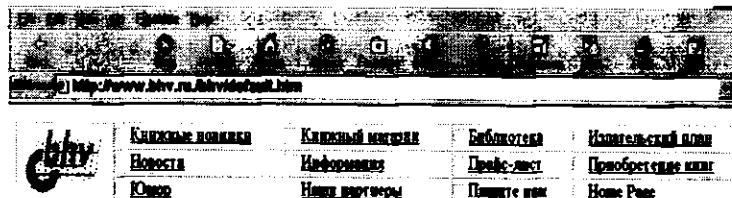
<Протокол>://<Сервер>/<Говшаг>/<Сәhiфә>
#<Һиссә>

Бурада,

- Протокол Мұрачиәт олунан үнванын һансы нөв говшагда јерләшдијини вә жаҳуд һансы протоколта (http, ftp, gopher, telnet вә с.) ишләдијини көстәрир.
- Сервер Бурада Web серверин аты жазылыр.
- Говшаг Бурада Web серверә дахил олан Web говшагын аты көлир. Үмумијәтлә бир Web сервердә чохлу мигдарда Web говшаглар ола биләр.
- Сәhiфә Бу һиссәдә Web сәhiфә көстәрилир. Бу сәhiфәнин атына "html" вә ja "htm" кәлмәси алабә олунур.

1st URL (Uniform Resource Locator) - Мә'лumat етиjаттарынын мәхсуси токатору.

➢ Үнсүү Бө'зэн Web сөһифөнин һәчми бөјүк оланда вә ja даһа асан баҳылмаг үчүн Web сөһифөнин үнссөлөринэ мүөйжөн адлар (anchor name) верилир ки, онлар Web сөһифәдөн “#” ишарәси илә айрылараг URL үнвана өләвә олунур.

Вас приветствует

издательство "BHV-

Санкт-Петербург"

Жухарыда јазылалары бир реал URL үнвана тәтбиг едәк. Жухарыда МДБ дөвләтлөринин бир чохунда фәалийјёт көстәрән, әсасен компьютер технологиялары илә бағлы китабларын нәшрини тәшкил едән мәшһүр BHV нәширийатынын илк Web сөһифәсинин URL үнваны көстәрилиб:

<http://www.bhv.ru/bhv/default.htm>

Бурада,

http - бу үнвана мұрачиәт протоколунун типини,

www.bhv.ru - Web серверин адыны,

bhv - Web говшагын адыны,

default.htm - Web сөһифәнин адыны көстәрир.

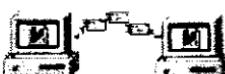

6. Електрон почт

Internet системинин тәркиб һиссәсі олан Internet Mail (електрон почт) ән чох истифадә олунан васитә олуб, електрон мәктублары дүнjanын мұхтәлиф нөгтәләринә чатдырмаг үчүн истифадә едилip. Инди елә бир габагчыл иш адамы таптымаз ки, Internet Mail системиндән истифадә етмәсин.

Факс вә Internet Mail арасында әсас фәргләр нәдир? Електрон почт васитәсилә мөвчүд бүтүн мультимедиа мә'лumatларыны, о чүмләдән видео, аудио, графика вә с. фајллары дүнjanын истәнилән нөгтәсинә чатдырмаг олар. Електрон почт васитәсилә апарылан мә'лumat мүбадиләси факса нисбәтән бир нечә дәфә уңуз баша кәлир.

Офисләрдә кениш истифадә олунан факс аппараты жалызы мұхтәлиф сәнәдләрин сурәтини кағыз үзәриндән көтүрүб, телефон хәтләри васитәсилә дикәр факс аппаратына верип. Факс аппараты васитәсилә алыныш hər hənsy сәнәдин сурәтинин

кеjfijjәти чох ашағы олуб, компьютердә истифадә олунан факс/модем гурғусундан чох кери галып. Мұасир дөврдә мә'лumat мүбадиләсінин гојулмуш тәләбләрini факс аппаратлары өдәмир. Факс аппаратларыны әвәз едән компьютерин факс/модем телекоммуникасија гурғусу исә бу тәләбләри өдәјир. Бу гургу васитәсилә, hec bir шәбәкәjә гошулмадан, узаг мәсаfәdә јерләшән компьютер мультимедиа (сәс, видео, мусиги, фото, графика вә с.) хүсусијәтли мә'лumatлары қеңдермәк мүмкүндүр. Аңчаг бу гурғу Internet вә ja дикәр глобал

шәбәкәләрә ғошулдугда даһа чох сәмәрә верир, мә'лumat мүбадиләси үчүн нәзәрдә тутулмуш хәрчләри хејли азалдыр.

Internet Mail vasitəsilə көндөрилмиш hər bir elektron məktubun үзәриндə бу məktubu alacaq kompüterin Internet Mail үнваны көstəriлməlidir. Инди исə Internet Mail үнванын nə olduғunu ашағыдақы мисал үзәриндə араштыраг:

far@monitor.baku.az

far - истифадəчинин kompüterinin adыны,

monitor - провайдерин баш kompüterinin (host) adы,

baku.az - говшағын (domain) adы,

az - өлкənin adыны bildirir. Үмумијjətlə bu kəlmə mүхтəliif mə'nalar daşyja bilər. Məsələn, ABŞ-da говшағын(domain) adынын juxary hissəsi 6 variantdan biriidir:

com - tıcharət təşkilatları,

edu - təhsil mүəssisələri,

gov - həkumət gurumlary,

mil - hərbi gurumlар,

net - shəbəkə xidməti ilə məşfūl olan təşkilatlar,

org - dixər təşkilat və mүəssisələr.

Сиз Internet Mail-də jaratdyǵыныз elektron məktuba mүхтəliif mültimedya fajlalaryny (audio, video, графика, mətn) əlavə edə bilərsiniz. Bu fajlrary үнvanладыǵыныз kompüterdə achiб oxumag imkanıları var. Artıq elektron məktublarыn səсли variantlary da əmələ қəlib. Məsələn Voice Internet Mail sistemi vasitəsilə səсли məktub jaratmag mümkündür.

7. Internet-ө гошулмаг үчүн лазым олан агаданлыг вә програм тә'минаты

Internet-дә ишләмәк үчүн јалныз компүтерин олмасы кифајет дејилдир. Бунун үчүн сизин компүтердә модем гурғусу олмалыдыр. Модем гурғусу сизин компүтери телефон хәтләри васитәсилә Internet-ө бирләштирмәjә имкан верир вә Internet хәтти илә кәлән мә'луматлары (електрон мәктублары, Web сәhiфәләри вә с.) гәбул едир.

Компүтерин модем гурғусунун сүр'әти 14.4 Кбит/сан-дән ашағы олмамалыдыр. Үмумијәтлә јаҳшы олар ки, алдығыныз модемин сүр'әти 28.8 Кбит/сан-дән ашағы олмасын. Бу заман сиз мультимедиа фаjlлары илә "раhat" ишләjә биләрсиниз. Соң вахтлар КИВ¹-дә 57.6 Кбит/сан сүр'әтлә ишләjән модемләрин рекламларына раст қәлмәк олар.

Анчаг јадда сахламаг лазымдыр ки, модемин сүр'әти телефон стансијаларының өтүрмә сүр'әтләри илә мәһдудланыб. Азәрбајҹанда мөвчуд АТС-ин өтүрмә сүр'әти 19-25 Кбит/сан-дән артыг дејил.

Internet-дә ишләмәк үчүн чохлу програм тә'минатлары - BROWSER мөвчуддур. Бунлар арасында ән кениш јајылмышлары Netscape Navigator вә Internet Explorer броузер (BROWSER) системләридиr. Азәрбајҹанда ән кениш јајылмыш Windows95 әмәлийјат системинин тәркибиндә Internet Explorer программы олдуғу үчүн биз мәhз бу систем васитәсилә ишләмәји сизэ мәслеhәт көрүрүк. Windows95 әмәлийјат системини инсталјасија

1. Күтләвие информасија васигналари

едәркән иш столунда: Internet Explorer, Internet Mail, Internet News алт системләринин нишанлары јараныр. Бу нишанлар васитәсилә сиз Internet-ин ихтијари алт системини компьютердә ишләдә биләрсизиз. Бу системләр Internet-ин тәркиб һиссәси олдуғундан, булар арасында кечидләр вар.

Бу китабда биз Internet Explorer өз Internet Mail системләрини өјрәнәчәјик.

Internet-и компьютеринизә инсталлясија етдиңдән соңра сиз өзүңүз үчүн провайдер сечмәлисиниз. Провайдерләри һансы мејарлар өсасында сечмәк лазымдыр? Бу суала китабын нөвбәти бөлмәси чаваб верир.

8. Провајдер кимдир? Ону нечә сечмәли?

Провајдер(Provider) мұхтәлиф Internet серверли(FTP, WEB өз с.) компьютерләрә малик олан, қун өрзиндә 24 saat сүр'етли коммуникасија васитәләрилә Internet шебәкәсінә ғошулмуш, мұхтәлиф протоколлу ғовшаглары өзүндә өмрлөжөн хидмәт мүәссисесінә дејилир.

Бакыда һал назырда бир чох өзәл мүәссисәләр бизнесменләрә өз провайдер хидмәтләрини тәклиф едиrlәр (бах: Әлавә 1).

Internet-ә гошулмуш өлкәләрин намысында (әсасен инкишаф етмиш өлкәләрдә) провајдерләр вар. Онлар өлкәләриндә мөвчуд сүр'әтли телекоммуникасија хәтләри васитәсилә Internet шәбәкәсинә гошулублар.

Провајдерләrin сајынын артмасы мүсбәт бир һалдыр. Онлар арасында рәгабәтиң олмасы несабына Internet-дә ишләмәк вахтынын гијмәти азалыр, ишин кејфијјәти артыр. Internet-ә гошулмаг истәјән һансы провајдерә гошулмалы олдуғуны өзү мүәjjән етмәлиди.

Провајдерин компүтеринә гошулмаг үчүн истифадәчинин компүтериндә SLIP¹ вә ja PPP² протоколлары олмальыдыр.

Провајдери сечәркән ашағыдақы шәртләри нәзәрә алмак лазымдыр:

□ Провајдер хидмәтләринин гијмәтләри.

➤ Гошулмаг гијмәти. Internet шәбәкәси олан бир чох

1. SLIP (Serial Line Internet Protocol) - харичи шәбәкәјә әрдыхыны гошулмаг гајдасы

2. PPP (Point-to-Point Protocol) - нәгтәден нәгтәјә бирләшмәк гајдасы

өлкәләрдә Internet-ә гошуулмаг (јө‘ни həр hансы бир BROWSER програмын сизин компүтерә јазылмасы, бу програмын параметрләринин провајдерин сервериндәки параметрләрә уйғун дәјишиләрмәси, сизин компүтериниз үчүн провајдерин сервериндә јени үнванын јарадылмасы, электрон почт үчүн уйғун каталогларын ажыралмасы вә с.) пулсуз јеринә јетирилир. Биздә олан мә‘лумата көрө Азәрбајҹанда бу чүр ишләјән провајдерләр јохдур.

- *Internet-дә 1 saat ишләмәјин гијмәти вә ja өтүрүлмүш/гәбул олунмуш мә‘луматын һәчми*
Бә‘зи провајдерләр өз мүштәриләрилә Internet-дә ишләмәк вахтына көрө несаблашырлар. Диңгәрләри исә мүштәринин Internet-дә ишләјәркән гәбул олунан вә өтүрүлән мә‘луматларын һәчминә көрө несаблашырлар. Internet-дә hансы үсулта ишләмәјин даһа сәрфәли олмасыны мүштәри ашағыдақылар өсасында мүәjjән едә биләр:
- *Internet Explorer-дән бә‘зән вә ja дайми истифадә ишләмәсindән;*
- *Jaлныз электрон почтла (Internet Mail) ишләмәсindән;*
- *Web говшаглары вә ja диңгәр говшаглара гошуулмасындан;*
- *Модемин сүр ‘этиндән вә гошуулдуғу ATС-ин иш габилийјәтиндән;*
- *Эн нәhaјәт мүштәринин малијә имканларындан асылыдыр.*
- *1 аjлыг хидмәтин гијмәти.* Инди бир чох

I. Мәсәлән, 1h6 ≈ 1 000 000 000 символ һәчмли мә‘лумат мұбадиләси.

провајдерләр 1 айлыг хидмәтләринә мүштәринин Internet-дә бир нечә saat пулсуз ишләмәк имканларыны да дахил едибләр. Мәсәлән јалныз электрон почта Internet-дә ишләјөн мүштәриләр үчүн 1 айлыг хидмәтин гијмәти, провајдери сечәркән ән әсас фактор олур.

□ Internet-лә мә'лumat мүбадиләси үсулунын садәлији.

Бә'зи провајдерләрин серверләри UNIX әмәлијјат системиндә ишләјир. Өлкәмиздә мүштәриләрин демәк олар ки, һамысыңын Windows әмәлијјат системиндә ишләдијиндәn Internet-ә UNIX әмәлијјат системли сервер васитәсилә гошуулмаг үчүн әлавә әмәлијјатлар апармаг лазым кәлир.

Мәсәлән Windows -ун Узаг Мұрачиәт программыны бурахмаг (Dial-Up Networking) вә Terminal режиминә дахил олуб, UNIX әмәлијјат системинин анламлары олан Login(ад) вә Password (парол) саһәләринә информациияны дахил етмәк лазымдыр. Мүштәри ады вә паролу UNIX әмәлијјат системи тәрәфиндәn гәбул олунандан соңра Terminal режиминдәn (F7 дүймәси васитәсилә) чыхыб, Internet-ә дахил олур.

Бә'зи провајдерләрин мүштәриләрә хидмәтләри јарытмаз вәзијјәтдәдир. BROWSER програмларында (Internet Explorer вә ja Netscape Navigator) икинчи дәрәчәли параметрләри мүәjjән етмәдикләриндәn мүштәриләр “хејли тәр төкүб” узун әмәлијјатлардан соңра Internet-ә дахил олурлар. Биз сизә белә провајдерләрлә ишләмәји мәсләһәт қөрмүрук. Ади хидмәти борчуну јеринә јетирмәјөн провајдер сизин мә'лumatларынызын, һәтта компүтеринизин тәілүкәсизлијинә белә замин дурмајачагдыр!

□ Мүштәриләрә көстәрилән хидмәтин сәвијјәсинә көрә.

24 saat әрзиндә провајдерләр өз мүштәриләринә хидмәт етмәлидиirlәр. Лазым көлсә онларын оператив мүтәхәссис групласы мүштәринин истәји илә бирбаша онунла әлагә ярадыб, онун проблемләрини hәлл етмәлидиirlәр. Провајдерләрин өз серверләриндә компүтер технолокијалары вә проблемләри, мәдәнијјәт, елм, тәһсил вә дикәр саһәләр үзрә мүштәриләрин марагларыны әһатә едән, компүтердән истифадә мәдәнијјәти илә әлагәдар Web сәһифәләр јаратмасы онларын сервис хидмәтинин өсас hиссәләриндәндир.

□ Серверләринин ишинин е'тибарлылығына көрә.

Бу мәсәлә провајдерин нә дәрчәдә мә'сулијјәтли олмасы илә бағльыдыр.

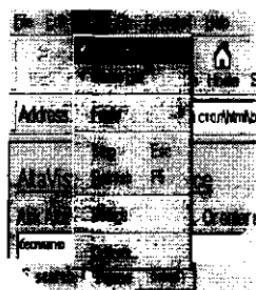
Мә'лумдур ки, hal-hазырда мөвчуд олан минләрлә компүтер вируслары өсасөн Internet шәбәкәси васитәсилә яјылыр. Провајдерләрин серверләриндә бу вируслары ләтв едән антивирус програмлары олмалыбыр. Ејни заманда провајдер антивирус програмларыны өз мүштәриләринин арасында пулсуз пайламалыбыр.

Бә'зи мә'сулијјәтсиз, hәттә психикасы суал алтында олан мүштәриләрин Web серверләрдә мәдәнијјәтдән узаг, әхлагсызлығы, зоракылығы вә с. гејри-инсанни фикирләри тәблүг едән сәһифәләр јаратмасына ичазә вермәлиди.

Сизин Internet-дә мүвәффәгијјәтлә ишләмәјиниз провајдери нечә сечмәјиниздән чох асылыдыр. Бакыда фәалијјәт көстәрән бүтүн провајдерләр hагтында зәрури мә'лumatлары өлдә етмәк учун "ЭЛАВӘ 1." -ә баҳын.

9. Internet Explorer: мәлumat дәнizинде бәләдчи

Биз Азәрбайжанда олан компүтерләrin бөјүк Әксәрийjätinin Windows əməliyjat sistemində iшlədiyini nəzərə alaraq, bu əməliyjat sisteminiñ tərkib hissəsi olan, Web cəhiфələrlə iшləjən BROWSEr programı - Internet Explorer (IE) əsas olaraq kətүrmüşük. Məgsədimiz bu programıñ bütüñ rejimlərinni və imkanlarыny oxuchuya өjətmək dejil. Бизим китабчамызын кичик һəчми буна имкан вермир.

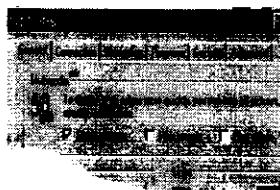

Лакин bu programıñ əsas режим və imkanlarыны арашдыраг. Сиз чəkinmədən dikər BROWSEr programlarla (Netscape Navigator, Mosaic, QuickTime və c.) da iшləjə bilərsiniz.

Чунки bu programlar məjjən olunmuş standartlara chavab verir. Internet-də iшləjərkən biz əsasən ашағыдақы мəсələləri həll eidirik:

□ IE-nin bə'zi vachiб параметрлərinini dəjiшmək. IE-də параметрлəri dəjiшdirmək vasitəsilə (View-Options режими) bir choх проблемləri həll etmək mümküндүр. Bə'zi параметрлəri dəjiшməklə biz ашағыдақы зəruuri imkanlary əldə edə bilərik:

➤ *Web cəhiфələrinə daňa təz muračiət etmək* учун орадан мултимедиа објектlərinin Show pictures (Шəkil), Play sounds (Cəc), Play videos (Video) oxunmasына гадаган gojmag.

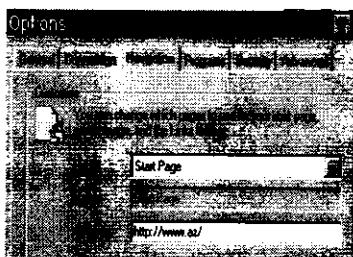

Бу гадағанлары гојмагла сиз Web сәһиғөни бир нечә дәфә сүр‘етлә охуя биләрсиз. Бу исө хејли мигдарада капитала гәнаэт етмәк демәкдир.(View-Options-General режиминдә уғун режимләрин гаршысындақы ишарәни көтүрмәк)

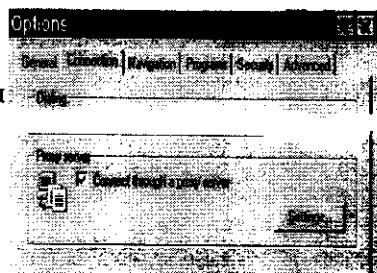
➤ *Локал шәбәкәнizi кәнар ичазәсиз мұрачиәтләрдән горумаг үчүн Internet-ә Proxy сервер ролуну ојнајан компьютер vasitәсилә гошуулмаг.*

Бу режим vasitәсилә сиз өз конфеденсиал характер дашијан мә‘лumatларынызы кәнар мұдахиләләрдән горуја биләрсиз. (View-Options-Connection режиминдә Proxy мә‘лumatынын гаршысында ишарә гојун вә Proxy серверин параметрләрини мүәjjән един.)

➤ *IE-дә биринчи јүкләнөн Web сәһиғөни вә үнваны мүәjjән етмәк.*

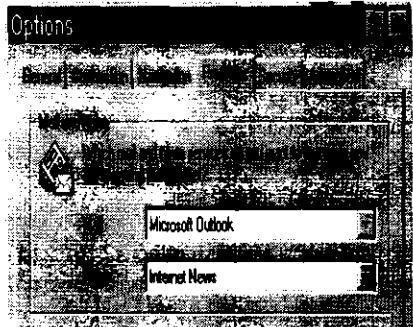

Эсасөн бу сизин провајдерин үнваны олур. Лакин сиз ән чох ишләдијиниз Web сәһиғөни вә онун үнваныны мүәjjәнләшdirә биләрсиз. (View-Options-Page вә Address саһеләриндәки мә‘лumatлары мүәjjән един.)

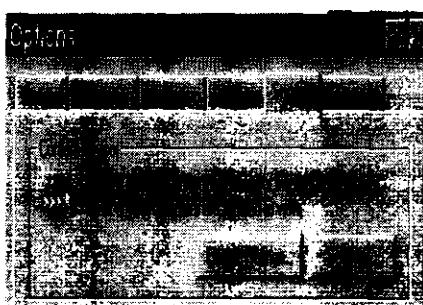
➢ IE-жөшүлмүш Internet системләрини мүөйжөн етмөк. Internet програмalaryнын Internet Mail, Microsoft Outlook (Office97-нин тәркиб түссөсү), Internet News вә дикәр

системләрин адларыны
гејд етмәклө
“Електрон почт” вә
“Интернет
јениликтөри”
алтсистемләрини
чагыран програм
тәминатыны мүөйжөн
едирсиниз. (View-
Options-Programm-

Mail вә News саһәләриндәki мәлumatлары мүөйжөн
един.)

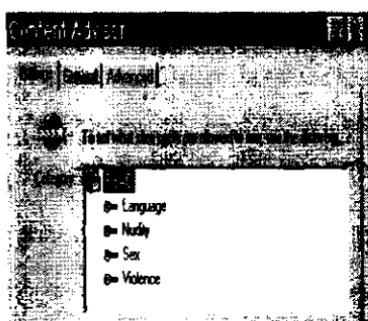
➢ “Анормал” сәhiфәләрдөн горумаг.

Әкәр Internet
шебакәсийндәки
мухтәлиф “анормал”
сәhiфәләрдөн өзүнүзү
вә өвладларынызы
горумаг
истәјирсизсә
јардымчы бөлүмдәки
мунафизә

дәрәчәләрини мүөйжөн един. Бу бөлүмдә зоракылыг, еротика, секс, сөйүш кими сәhiфәләрә муҳтәлиф сәвијјәләрдө гадағалар гоја биләрсиз. Бу ишдә сизэ IE-ин “мәсләhәтчи” көмөк едәчәк.

Мәсәлән, “Мәсләhәтчи” зоракылыгы ашағыдақы категоријалара бөлүр вә сиз истәдијиниз категоријаны сечирсиз:

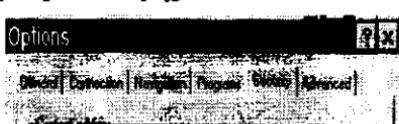
- Үйер һансы бир зоракылыг јолверилмәэдир.
- Вурушма сәһнәләринә ичазә верилир.
- Гәтл сәһнәләринә ичаза верилир.
- Ганды гәтл сәһнәләринә ичазә верилир.

□ Амансыз, мә'насыз гәтл сәһнәләринә ичазә верилир.

Бу параметрләри дәјишмәк үчүн мүәjjән парол гојмаг олар ки, бу паролу сиздөн башта һеч ким ача билмәз. (View-Options-Security-Content advisor сәһесиндәки мә'лumatлары мүәjjән един.)

➤ Тәһлүкәсизлик параметрләрини мүәjjән етмәк.

Јалныз мәнбәји мә'лум олан, е'тибарлы Web сәһифәләрлә, говшагларла, истеһсалчыларла ишләмәк үчүн тәһлүкәсизлик параметрләрини мүәjjән етмәк лазымдыр. (View-Options-Security-Certificates сәһесиндәки мә'лumatлары мүәjjән един.) Сертификаты олмајан Web сәһифәләрлә еңтијатлы олун!!!

➤ Тәһлүкәсизлигин дәрәчәсими јүксәк мүәjjән един. (View-Options-Тәһлүкәсизлик дәрәчәси сәһесиндәки мә'лumatлары мүәjjән един.)

□ Үнванына көрө ихтијари Web сәһифәје мүрачиәт етмәк.

IE-дә назыр
үнванларла ишлөмәк
сизэ пулунузу гөнаэт
етмәјө имкан верир.
Бунун үчүн Web
сәhiфәнин үнванины
жығыб, АХТАРЫШ дүймөсини басмаг лазымдыр.

□ Мәзмунуна көрө Web сәhiфәлөри ахтармаг.

Әкөр həp һансы бир мөвзу үзрә Web сәhiфәнин
үнвани мә'лум дејилсә, онда Internet-дә мөвчуд ахтарыш
серверлөринә мүрачиәт едиб, мәзмунуна көрө Web
сәhiфәлөри ахтара биләрсиз. Бу заман сизэ даһа чох
ваҳт лазым қәрәклир. Тапталмыш сәhiфәлөр арасындан
сизэ лазым оланы сечирсиз.

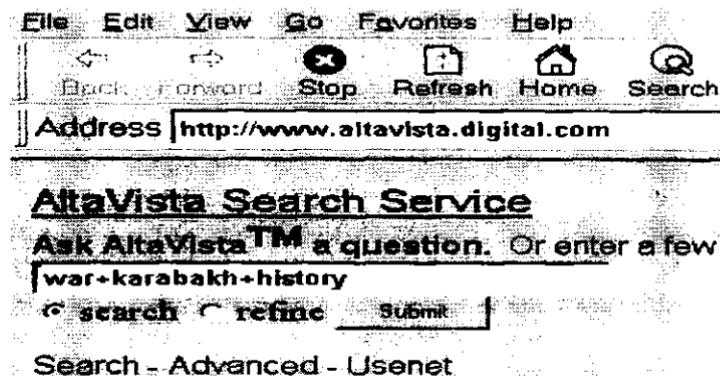
Ахтарыш серверлөринә чыхмаг үчүн онларын
үнванларыны дахил етмәк кифајәтдир. Даһа сонра
марагландығыныз мөвзуну хұсуси саһәлөрә јазараг
hәмин сервер васитәсилә ахтарышынызы давам
етдирирсиз.

Ашағыда бә'зи ахтарыш серверлөринин адлары вә
үнванлары көстәрилиб:

- ⇒ **Yahoo!** <http://www.yahoo.com>
- ⇒ **Lycos** <http://www.lycos.com>
- ⇒ **AltaVista** <http://www.altavista.digital.com>
- ⇒ **InfoSeek** <http://www.infoseek.com>
- ⇒ **Excite** <http://www.excite.com>
- ⇒ **AolNetFind** <http://www.aol.com/search>
- ⇒ **HotBot** <http://www.hotbot.com>

Бу ахтарыш системләринин өзүнәмәхсүс сәһиғләри вә ахтарыш методлары вар.

Мәсәлән AltaVista ахтарыш системиндә Web сәһиғләри ашағыдағы кими ахтарылар:

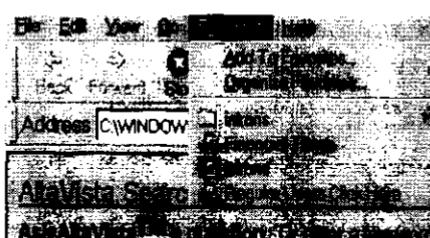
- *war+karabakh+history* жазмагла Гарабаг мұнарибесинин тарихи һаңтында дунјадакы бүтүн мөвчуд Web сәһиғләрин сијаһисини алмыш олачагсыныз.
- *Stock exchange+London* жазмагла Лондон фонд биржасы илә бағлы бүтүн Web сәһиғләрин сијаһысыни алдә етмиш олачагсыныз.
- *антивирус+бесплатно* жазмагла сиз рус серверләrinдә мөвчуд пулсуз антивирус програмлары олан Web сәһиғләрі тата биләрсиниз.
- *gsm+sim+edit* жазмагла gsm чиб телефонларынын SIMM-ләрини корректә едән програм тә'минаты вә авацандыларын сијаһысыны тата биләрсиниз.
- *azerbaijan* сөзүнү жазмагла Азәрбајҹанла бағлы

бүтүн Web сәһифәләрин сијаңысыны әлдә едә биләрсиз.

Тәк сөзә көрә ахтарыш бүтүн Ахтарыш серверләриндә мүмкүндүр.

□ Тез-тез мұрачиәт олунан Web сәһифәләрин китабханасыны јаратмаг.

Әкәр сиз һәр һансы бир Web сәһифәје дәфәләрлә мұрачиәт едирсизсә, бу сәһифәни Favorit режиминдә уйғун

говлуглара жазын. Бу режимдә ишләмәк үчүн Windows әмәлийјат системини истифадәчи сәвијјәсіндә билмәк кифајәтдир.

□ Internet-дә мұрачиәт олунан үнванларын журналына баҳмаг.

Әкәр сиз Internet-дә иш режиминө нәзарәт етмәк истәјирсизсә о заман Internet-ин журналына баҳыб мүәјжән дөврдәки бүтүн сеанслары көрә биләрсиз. (Кечид-Интернет журналы ачмаг режиминө мұрачиәт един.)

Time	Event	Details
07:12:55.14	404 File Not Found	http://www.kzweb.kz/404page.htm
07:12:55.3	About Company	http://www.kzweb.kz/about.htm
07:12:55.18	404 File Not Found	http://www.kzweb.kz/404page.htm
07:12:55.12	404 File Not Found	http://www.kzweb.kz/404page.htm
07:12:55.02	Arbolica PageView	http://www.arbolica.kz

□ Актуал Web сәһифәни компьютерин дискинө жазмаг.

Һәр һансы бир Web сәһифәсіндәки мә'лumatы жадда сахламағ үчүн File-Save режиминдән истифадә етмәјиниз лазыымдыр.

□ Мұвәггети фајлларын әсасында ишләдијиниз Web сәһифәләри дискә јазмаг.

Сиз IE васитәсилә Internet-дә ишләдијиниз вахт бағдығыныз hər бир сәһифә мұвәггети каталогларда мүәjjән бир мүддәт јадда сахланылып. Internet-дән чыхандан соңра бу сәһифәләрдән истәдијинизи компүтерин иктијари каталогуна јаза биләрсиниз. Буну етмәк үчүн сиз View-Options-Дикәр Интернетин мұвәггети фајллар саһесинә мұрачиәт едә биләрсиниз.

□ Web сәһифә јаратмаг.

Әкәр сиз прөвајдерин сервериндә өз Web сәһифәнizi јаратмаг имканына маликсинизсә, онда IE системинде Edit дүймәсими басмагла сиз Word97 системинә дахил олуб истәдијиниз сәһифәені јарада биләрсиниз. Провајдерләрин бу хидмәти пуллудур.

Фикримизчә ашагыдақы бир нечә мәсләһәт сизе көләчәк ишләриниздә јаҳындан кемәклик етмиш олар:

◎ Internet-дәки Web сәһифәләрин чоху бир нечә дилдә тәртиб едилибләр. Истифадәчи өзүнә лазым олан дили сечмәклә, бу сәһифәнин уйғун дил вариантыны охујур. Бу дилләр сијаһысына, әсасен Авропа өлкәләринин дилләри дахилдир.

Бундан башта, мөвчуд мұасир компүтер тәрчүмәчи системләри васитәсилә сиз оператив сурәтдә истәнилән Web сәһифәни рус дилинә چевириб охуја биләрсиниз. Биз бунлардан Stylus тәрчүмәчи комплекс системинин уйғун ишләр үчүн нәзәрдә тутулмуш алт системинә вә ja Socrat97 тәрчүмәчи системинә мұрачиәт етмәји сизе мәсләһәт көрүрүк.

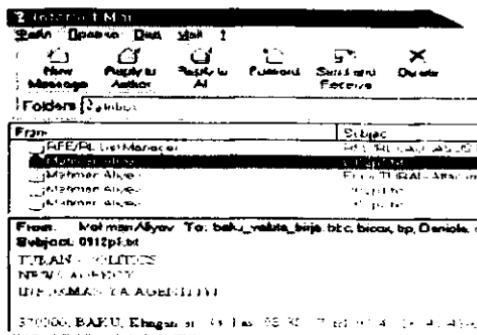
- ☺ Әкәр сиз һәр һансы бир Web сәһиғәјә тез-тез мұрачиәт едірсінізсө вә ja бу сәһиғәни охумаға өзінің қарашасынан көчүрмәжін мәсләһәт көрүрүк.
- ☺ Internet-лә сеанса коммуникасија хәтләріндә “бошлуг” олан вахты кирип. Үмумијјәтлә ахшамлар вә сәһәр тездән Internet каналларында мүәйјән бир “бошлуг” өмөлә көлир. Бу сиздө Internet-дә даһа сүр’әтли вә сәмәрәли ишләмәјә имкан верәчәк.
- ☺ Internet-дән кәлә биләвәк “јолухуучу хәстәликләрин” - “вирусларын” гарышыны алмаг үчүн мұасир, фільттери олан антивирус програмлары¹ компьютеринизә инсталлација един вә вахташыры ишләдијиниз каталогларын архивләрини жарадыб, тәhlүкәсиз јерә көчүрүн.

1. Фільттери олан антивирус програмлары һәмишә жаддаща олур, кириш түргуларындан дахил олған мәлumatлары оператив жохлајыр.

10. Internet Mail: ән чох мұрачиәт едилән программа

Internet Mail (IM) - електрон почт сизин ән чох мұрачиәт етдијиниз программа олуб, Internet шабекесинин әсас элементтәріндән биришир.

Азәрбајчанын телекомуникасија системләри бәрбад вәзијәттәдәр. Көһнә Автомат Телефон Стансијаларының (ATC) мә'лumat өтүрмәк вә гәбул етмәк имканлары чох ашағыдыр. Бунун несабына Internet-дә ON LINE (реал вахт режими) режиминде ишләмәк, жә 'ни коммуникасија каналы васитәсилә бирнечә saat Internet-дә галмағын хәрчләри чох јүксәк олур.

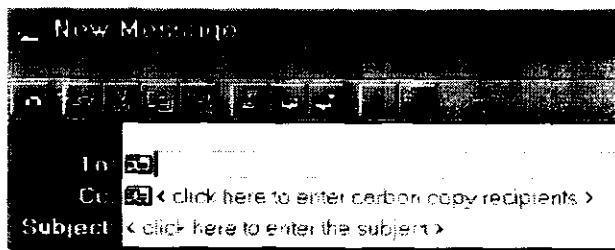
Она көрә
Азәрбајчанда
Internet-дә
ишләјенләр әсасен
Internet Mail-дән
истификация едирләр.
Internet Mail
системи OFF
LINE режиминдә

ишләйир. IM системинде сиз електрон мәктубу жарадандан соң о дәрхал өз үнванына чаттырылмыр. Эввәлчә бу мәктуб сизин компьютерин Outbox ғовлугуна жазылтыр. Даһа соң Send/Receive режими васитәсилә провајдерә ғошуландан соңа, Outbox ғовлугуна жазылмыш бүтүн електрон мәктублар

дәрхал провајдерин серверинин почт говашына көчүрүлүр вә сизэ көлөн електрон мәктублар автоматик сизин компүтеринизин **Inbox** говлугуна дахил олур. Мә‘лумат мұбадиләси гуртаран кими IM сизи провајдерин серверіндөн айрып. Internet Mail-дә ишләмәк үчүн бә'зи гајда вә режимлөри билмәк жаңышы оларды.

- IM-дә үнванлар китабына мәктублашмаг истәдијиниз шәхслерин IM үнванларыны дахил един. Бунун үчүн File-Address режиминдөн истифадә едә биләрсизиз.
- Жени үнван дахил етмәк башга бир үсула - електрон мәктубу јарадаркән дә мүмкүндүр. “To:”, “CC:” саһаләринин гаршысында дүймөни басмагла бу китаба дахил олмаг олар.
- Жени мәктуб јартмаг үчүн ‘New Message’ дүймесини басмаг лазымдыр. Екрана чыхан електрон мәктубун мөвчуд саһаләрини долдурмаг лазымдыр.

- “TO:” - мәктуб көндөрилөчек шәхслерин ады (унван китабындан көтүрүлүр, вачибдир),
- “CC:” - мәктубун сурәти көндөрилөчек шәхслерин ады (унван китабындан көтүрүлүр, вачиб дејил),
- “Subject” - мәктубун тыса мәзмуну (вачиб дејил) жазылыр.

Бу саңаләри долдурандан соңра, ашағыда јерләшән мәктүб пәнчәрәсінә кечиб, мәктүбунузу јығырсыныз. Әкәр сизин мәктүбунуз артыг айрыча фајл шәкилиндә мөвчуддурса, бу фајлы мәтн пәнчәрәсінә көчүрә биләрсиниз.

Буну 2 үсула етмәк олар:

□ *Фајлынызы јаддаша көчүрүб (Ctrl+C дүймәси вә ja дикәр стандарт үсула), мәтн пәнчәрәсінә јазырсыныз (Ctrl+V дүймәси вә ja дикәр стандарт үсула).*

□ *IM-н менјусундакы ујғун режим vasitәсилә.*

□ Бундан башта сиз өз фајлыныза мұхтәлиф типли објектләри дә “јапышдыра” биләрсиниз. Әкәр сиз həр hансы бир фајлы (мәтн, чәдвәл, график, аудио, видео вә с.) бу мәктуба гошмаг истәјирсизсә Attachment дүймәсіни басыб, фајлы сечмәлисиниз. Сиз бир електрон мәктуба чохлу мигдарда фајллар әлавә едә биләрсиниз. Әкәр фајлларын үмуми həcmi bəjüklürsə (мәсәлән 3 дәғигәлик видео фајл 30 Мб яр тутур.) онлары архив (мәсәлән WinZip, WinRAR) программы vasitәсилә сыйыб, бир архив фајлын ичәрсінә јығырсыныз вә бу заман фајлларын үмуми həcmi 50% дән чох азалып (Чох ваҳт 80-90%). Бу архив фајлыны артыг мәктуба бирләшdirә биләрсиниз.

□ Електрон мәктубу назырлајаркән ән бөјүк проблемләрдән бири сизин јазачағыныз мәктубун көндәриләчәк үнванда охунмасы проблемидир.

Електрон почту көндәрәркән мәктуб инклис дилиндә оларса онун охунмасында həch bir проблем олмајағадыр. Әкәр сиз мәктуба бирләшdirилмиш мәтн фајлынызын (мәсәлән, Word-дә јығылмыш) көндәрәчәјиниз үнванда охуначағына шүбһә илә

бахырсынызыса (үйгүн шрифтләрин олмamasы несабына), онда бу фајлы жыгаркән истифадә етдијиниз True Type шрифтләрини дә мәктуба өлавә етмәлисиниз.

Экәр мәтни фајл бир нечә сәнифәдән ибарәтдирсә, ону Paint програмы vasitəsilə график BMP (монохром - ағ-ара) фајлына чевириб електрон мәктуба гоша биләрсизиз.

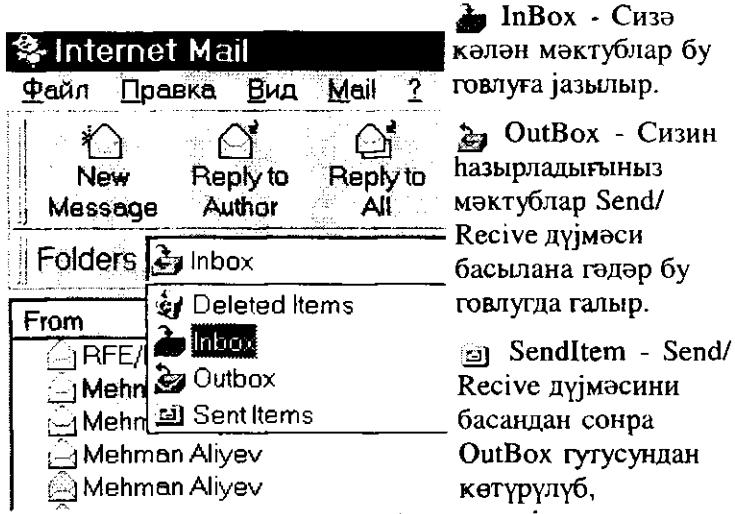
□ Сизә кәлән електрон мәктубларла
еңтијатлы олун! Белә ки, Word системи
vasitəsilə жығылмыш фајла макро програмлар
гошмаг мүмкүн олдугуңдан, бә'зән белә фајллар
вируслу олур. Экәр сиз Word95 системи илә
ишиләјирсизизсе бу фајлы ачаркән бу вируслар
беч бир манеә олмадан сизин компүтеринизө
јазылыш. Бә'зи вируслар дағыдычы характер
дашыдығындан сизин компүтериниздә ки, бүтүн
фајллары ләғеб өдә биләр. Она көрә биз сизә
Word97 системи илә ишиләмәји мәсләһәт
көрүрүк. Бу систем фајлда макро програмларын
олмасыны көстәрир вә бу фајлла ишиләмәјин
үсулларындан бирини сечмәји тәклиф едир.
Үмумијәтлә өз компүтеринизө филтери олан
антивирус програмларыны да јазмағы мәсләһәт
көрүрүк (мәсәлән "McAfee Virus Scan").

□ Мәктуб назыр оландан соңра жухары сол күнчәдә Send
[F] дүймәсини басырысыныз. Мәктубунуз сизин
компүтерин OutBox **[F]** говлугуна јазылачаг.

□ Бундан соңра сиз Send/Receive **[F]** дүймәсини
басмагла өз провайдеринизин компүтеринә
гошулурсунуз вә демәли Internet шәбәкәсинә дахил
олурсунуз. Бу заман провайдерин компүтери илә сизин
компүтериниз арасында дәрһал мә'лumat мүбадиләси

башлајачаг. Бүтүн мә'лumatлар көндөриләндән вә гәбул олунандан соңра провајдерин компүтери илә сизин әлагәнiz кәсиләчәк. Үмумијәттә мәктубларын көндөрилмәсі вә гәбул олунмасы чох гыса бир заманда жеринә жетирилир.

□IM-дә ашағыдақы говлугларларла иштәјәчәксиниз:

● InBox - Сизэ кәлән мәктублар бу говлуга жазылыр.

● OutBox - Сизин назырлайдыбыныз мәктублар Send/ Recive дүймәси басылана гәдәр бу говлугда галыр.

● SendItem - Send/ Recive дүймәсини басандан соңра OutBox гутусундан көтүрүлүб, провајдерин почт

говшагына көндөрилән бүтүн мәктубларын сурәтләри бура жазылыр.

● DeleteItem - Сизин InBox, OutBox, SendItem говлугларында ләғв етдијиниз фајллар бу говлуга жазылыр. Лазым олса бу мәктублардан тәкrapar истифадә етмәк олар. Анчаг бу говлугдакы ләғв олунмуш электрон мәктублары тәкrapar ләғв етдиқдә онлара мұрачиәт етмәк мүмкүн дејил.

□IM-дән Internet Explorer вә Internet News програмларына кечмәк үчүн хұсуси режимләр мөвчуддур.

11. Internet-дә габагчыл тәчрүбә

Инди Internet технологиясы о гәдәр сүр'әтлә инкишаф едири ки, һәр технологи јенилижи изләмәк мүмкүн олмур. Биз китабчамызын бу бөлүмүндә сизин үчүн мараг кәсб едә биләчек инкишаф етмиш өлкәләрдә истифадә олунмаға башламыш бә'зи Internet технологиялары нағтында мә'лumatлар вермәк истәјирик.

Internet Shop

Internet магаза вә ja Web магаза артыг мөвчуд олан магаза нөвләридир ки, кетдикчә онларын мүштәриләринин сајы артмагдадыр. Ади тичарәт магазаларына алтернатив олан бу магазалар чох јаҳын кәләмәкдә бу “кәһнә” магазалары тичарәт саһәсиндән сыхыштырыб чыхардачаг.

Виртуал дүкәнләрлә алвер етмәк истәјәнләрин электрон пуллары олмалысыр. Бунун үчүн электрон пулла ишләјән банкларын бириндә депозит ачмаг, даһа сонра хүсуси компьютер програмы васитәсилә бу цулун электрон вариантыны өз компүтеринизә көчурмәк лазымдыр. Компүтериниздәки бу “виртуал” пул илә сиз виртуал магазаларда истәдијинизи ала, сата вә ja дәјишиләрә биләрсиниз. Белә *виртуал пуллары* јарадан ширкәтләрин алларыны вә Web сәһифәләринин үнванларыны сизә тәгдим едирик:

- ⇒ DigiCash ширкәти <http://www.digicash.com>
- ⇒ CyberCash ширкәти <http://www.cybercash.com>
- ⇒ First Virtual ширкәти <http://www.fv.com>

Електрон пуллар мөвзусунда даһа кениш мә'лumat алмаг үчүн <http://gopher.econ.umich.edu/EconInternet/Commerce.html> сәhiфәсінә мұрачиәт едә биләрсінiz.

Web магазалардан истәдијиниз hәр шеji ала биләрсінiz. Белә магазаларын бә'зиләринин адларыны вә Web сәhiфәләринин үнванларыны сизә тәгдим едирик:

- ⇒ Internet Shopping Network <http://www.internet.net>
- ⇒ JJ Electronic Plaza <http://www.jjplaza.com>
- ⇒ Electronic Marketing Service <http://www.imail.com>
<http://www.all-internet.com/index-html/>
сәhiфәсіндән бүтүн мөвчүд електрон магазаларын даһа кениш сијаһысыны әлдә едә биләрсінiz.

Internet Game

Jә'гин ки, сиз мұхтәлиф компьютер ојунларыны көрмүсүнүз. Бу ојунлары чох ваҳт сиз ja компьютерин өзү илә вә ja ән жаҳшы һалда бир нечә дост-тәнышла бирликдә ојнамысыныз.

Internet ојунларында минләрлә инсанлар бир-бирләри илә ојнаja биләрләр. Бу ојунлары даһа чанлы вә мараглы едир. Әкәр сизин ваҳтыныз вә малийjә имканларыныз белә ојунлар ојнамаға имкан верирсә, сизә тәгдим етдијимиз бә'зи Internet ојунларының үнванларындан истифадә едә биләрсінiz:

- ⇒ Internet ојунларын чоху <http://www.mplayer.com> Web сәhiфәсіндәdir.
- ⇒ <http://www.ten.net>
- ⇒ <http://www.2am.com>

⇒<http://www.gamegateway.com>

Бундан башта бүтүн глобал шабакаларда шабака ојунлары мөвчуддур.

TV-WEB

Internet –дә ән марагы технологи јениликләрдән биридә телевизорлар васитәсиле Web сәнифәләрә мұрачиәт етмәк имканлары верән Web телевизор модем/адаптер гүргүсүдүр. Бу гүргүнүн гијмети 300\$-а гәдәрдир. Компьютерләрдән әсас үстүнлүjү:

- *Web сәнифөнин визуал өлтүрләри жалныз телевизорун экраны илө мөһдудланып!!!*
- *Гијметинин угузлуғу, телевизора гошуулмаг гајдасы чох асандыр.*
- *Идарәсисинин садәлиji дигтәти чалб едир.*

CU-SeeMe

Видио конфрансларын кечирилмәси үчүн нәзәрдә тутулан програм тә'минатыдыр. Сизин компьютер видео-телефон кими истифадә олуна биләр. Бу программын нұмајиши вариантыны әлдә етмәк үчүн <http://www.cuseeme.com> Web үнванына мұрачиәт едә биләрсизиз.

Бу вә буна охшар системләрдә ишләjен видеокамералар нағтында мә'lumat алмаг истөjирсизсә <http://support.cuseeme.com> Web сәнифәсинә мұрачиәт едә биләрсизиз.

Voice Internet Mail

Бұу сәсли електрон-мәктублар јаратмаг үчүн нәзәрдә тутулан програм тә'минатыдыр. Сәсли електрон

мәктүблары, ади електрон мәктүблара нисбәтән бир нечә дәфә тез јаратмаг олар. Бу программы әлдә етмәк үчүн <http://www.bonzi.com> үнванина мұрачиәт етмәјиниз лазымдыр.

Элавә 1. Азәрбајчандакы провајдерләр наггында мә'лумат

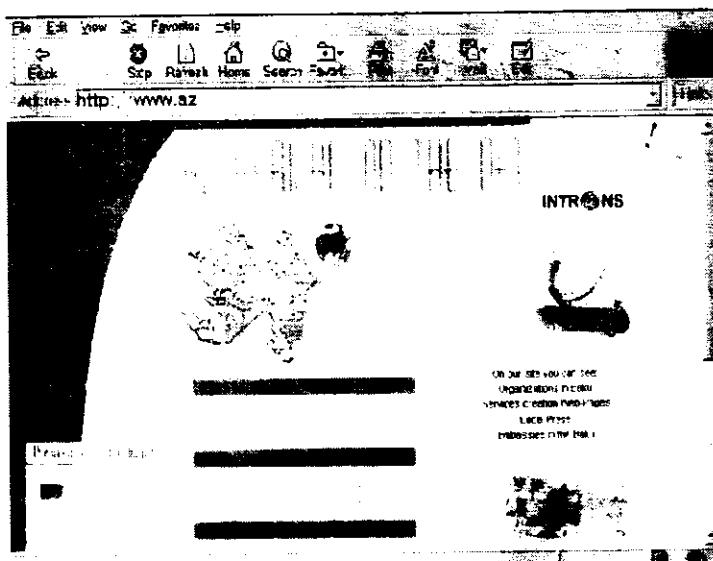
Intrans

WWW сəhiфə: <http://www.az>

E-Mail: webmaster@intrans.baku.az

root@intrans.baku.az

Телефон: 98-05-22, 98-99-68, 97-14-66

AzinternetServices

WWW сəhiфə: <http://www.azeri.com>

E-Mail: [ais@azeri.com;](mailto:ais@azeri.com)

webmaster@azeri.com

Телефон: 981937

ABC

Бизнесменин китабханасы

□ AzEuroTel

WWW сəhifə: <http://www.azeut.com>

E-Mail: azeurotel@azeut.com

□ Azerin

WWW сәхифә: <http://www.azerin.com>

E-Mail: info@azerin.com

Әлавә 2. Мараглы Internet үнванлар

□ Ахтарыш серверләrinин үнванлары:

- ⇒ Yahoo! <http://www.yahoo.com>
- ⇒ Lycos <http://www.lycos.com>
- ⇒ AltaVista <http://www.altavista.digital.com>
- ⇒ InfoSeek <http://www.infoseek.com>
- ⇒ Excite <http://www.excite.com>
- ⇒ AOLNetFind <http://www.aol.com/search>
- ⇒ HotBot <http://www.hotbot.com>
- ⇒ Rambler <http://www.comptek.ru/ramb.html>
- ⇒ Magellan <http://www.makinley.com>
- ⇒ OpenText <http://www.opentext.com>
- ⇒ WebCrawler <http://www.webcrawler.com>

□ Пулсуз коллексијаларын сәһифәләри

- ⇒ Програм, ојун, шрифт ... коллексијалары
<ftp://ftp.cdrom.com/pub>
- ⇒ Windows үчүн нишанлар (icons) коллексијасы
<ftp://ftp.cdrom.com/Windows/desktop/icons>
- ⇒ Програм коллексијалары
 - <http://www.jumbo.com>
 - <http://www.jumbo.ru/pub>
 - <http://www.shareware.com>
 - <http://www.windows95.com>

□ Апарычы ширкәтләрин коллексијалары

⇒ Microsoft ширкәтинин програмлары

<http://www.microsoft.com/products/default.asp>

⇒ Netscape ширкәтинин програмлары

<http://www.netscape.com/download/index.html>

⇒ Sony ширкәтинин мусиги сервери

(RealAudio3.0)

<http://www.music.sony.com/Music/Multimedia/realaudioSO.html>

□ Хәбәрләр өз мәтбүат

⇒ CNN

<http://www.cnn.com>

⇒ BBC

<http://www.bbc.com>

⇒ NASA

<http://www.nasa.gov>

⇒ РИА хәбәр

<http://www.ria-novosti.com/mproducts>

⇒ Интеријус

<http://www.intemews.ras.ru>

⇒ Компьютер хәбәр

<http://www.osp.ru/homepage.htm>

⇒ “PC Magazine”

<http://www.newman.ru>

⇒ “Internet” журналы

<http://www.planeta.ru>

⇒ Рус мәтбуатынын мәчмусу

<http://www.marine.su/win/infoserv/presw.html>

<http://www.relis.nJ/newspap.html>

Иш жери илә тә'минат

⇒Русијада иш

<http://www.ancor.ru>

<http://www.job.ru>

⇒Москвада иш

<http://www.sitek.ru/iob>

 Идман

⇒Сәјаһәт

<http://www.globus.ru>

⇒Футбол

<http://home.global-one.ru/football/futbol.html>

⇒FIFA

<http://www.fifa.com>

⇒NHL

<http://www.nhl.com>

 Internet ојунлар

⇒Duke Nukem 3D, Warcraft 2, ... ојунлары

<http://www.2am.com>

⇒Quake, Doom, Heretic вә с.

<http://www.idsowtware.com>

⇒Diablo

<http://www.blizzard.com/diablo/diablo.htm>

⇒Meridian

<http://www.3do.com/meridian>

⇒Microsoft ширкәтинин ојунлары

<http://www.microsoft.com/games/>

Internet дүкәнлар

⇒ Internet Shopping Network

<http://www.internet.net>

⇒ JJ Electronic Plaza

<http://www.jjplaza.com>

⇒ Electronic Marketing Service

<http://www.imail.com>

Бә'зи мараглы үнвандар

⇒ Иш адамлары үчүн мә'lуматлар

<http://www.glasnet.ru/ng>

⇒ Уолт Диснеин шirkәти

<http://www.disney.com>

⇒ Русијанын музейләри

<http://www.museum.ru>

⇒ Ермитаж

<http://www.hermitage.ru>

⇒ Бејнәлхалг елми фонд (Сорос фонду), Русија

<http://www.isf.ru>

⇒ Рус Web сәһифәләринин каталогы

<http://weblist.ru>

⇒ Релком шәбәкәсдинин архивләри

<http://www.kiarchive.ru/pub>

⇒ Сүрүчүләрин сервери

<http://www.carpoint.com>

⇒ Дүнјадакы Һава нағтында мә'lумат

<http://cnn.com/WEATHER.html>

Әдәбијат

1. В.Байков “Интернет от E-mail к WWW в примерах”
2. М.Уоркер “Как работать с Internet”
3. Д. Галлегос “TCP/IP и HTTP”
4. С.Золотов “Протоколы работы в Internet”
5. Д.Хоникатт, М.Браун “HTML 3.2”
6. М.Шортер, Д.Рот “Сети TCP/IP и HTTP”
7. И.Синицын “Основы Outlook 97”
8. Г.Пэдвик “Microsoft Outlook 97 в подлиннике”
9. М.Браун “Netscape 3 в подлиннике”
10. М.Нольден “Ваш первый выход в Internet”